

UOT 334.012

MÜƏSSISƏNİN TƏSƏRRÜFATÇILIQ FƏALİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA İQTİSADI TƏHLİLİN ROLU

XƏLİLBƏYLİ ALİYƏ ELMAR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş metodist

alia_xalilova1975@mail.ru

Açar sözlər: iqtisadi təhlil, idarəetmə, müəssisə, strateji təhlil, operativ təhlil, cari təhlil

Azad sahibkarlıq şəraitində fəaliyyət göstərən bazar subyektlərinin əsas strateji məqsədi insan tələbatlarını ödəyə bilən maddi nemətlər çoxluğunu istehsal etməklə mənfəətin hər vasitə ilə maksimumlaşdırılmasına nail olmaqdır. Miqyasından asılı olmayaraq, bu məqsədin reallaşdırılması üçün hər bir müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması, onun optimal vəziyyətə gətirilməsi tələb olunur. Hər bir müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyəti bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan çox müxtəlif iqtisadi prosesləri özündə birləşdirir. Məsələn, müəssisənin maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti nəinki onun istehsal fəaliyyətinin nəticələrini özündə əks etdirir, eləcə də onun investisiya imkanlarını müəyyənləşdirir. Bununla yanaşı, o, müəssisənin idarə edilməsinin və iqtisadi fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricisi kimi də qiymətləndirilə bilər. Müəssisədə təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması isə bir sıra amillərdən asılıdır. Belə amillərdən biri müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin təhlilidir.

İqtisadi təhlil müəssisənin əsas fəaliyyət növlərindən biridir. İqtisadi təhlil nəticəsində müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş idarəetmə qərarları qəbul olunur. Qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının səmərəlilik səviyyəsi aparılmış iqtisadi təhlil nəticəsində əldə edilmiş məlumatların obyektivliyindən, onların reallıq səviyyəsindən asılıdır [1]. İqtisadi təhlil fəaliyyəti ilə ya müəssisənin tərkibində təşkil olunmuş xüsusi bir şöbə (bir qayda olaraq iri müəssisələrdə), ya da iqtisadiyyat (və ya mühasibat uçotu) şöbəsinin tərkibində bir və ya bir neçə iqtisadçı mütəxəssislər məşğul olurlar.

İqtisadi təhlil fəaliyyətinin mahiyyətinin, eləcə də müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılmasında iqtisadi təhlilin rolunun öyrənilməsində iqtisadi təhlil fəaliyyətinin təsnifatının, onun müxtəlif növlərinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi təhlil mahiyyət etibarilə iqtisadiyyatın pozitiv tərəfini ifadə edir və “necədir?” sualına cavab verir. İqtisadiyyatın digər tərəfi isə normativ iqtisadiyyatdır. Normativ iqtisadiyyat isə “nə etməli?” sualına cavab verir və pozitiv iqtisadiyyatın, yəni iqtisadi təhlilin davamıdır. Pozitiv iqtisadiyyat nəticədirsə, normativ iqtisadiyyat mövcud iqtisadi vəziyyətin dəyişdirilməsinə yönəldilmiş idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsidir.

Müəssisənin istehsal-kommersiya fəaliyyətinin iqtisadi təhlil fəaliyyəti çox müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatlaşdırıla və ya müxtəlif növlərə ayrıla bilər. Belə əsas təsnifat əlamətlərindən zaman, ərazi (məkan), təhlil obyektləri, obyektlərin öyrənilmə üsullarını göstərmək olar.

Zaman əlamətinə görə müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin təhlili üç növə ayrılır:

- perspektiv (strateji) iqtisadi təhlil;
- cari iqtisadi təhlil;
- operativ iqtisadi təhlil.

Təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin perspektiv təhlili müəssisənin gələcək dövrdə iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə aparılır. Perspektiv iqtisadi təhlil uzunmüddətli dövrdə iqtisadi inkişafda baş verə biləcək dəyişikliklər barədə müəssisə rəhbərliyini zəruri məlumatlarla təmin edir. Bu məlumatlar, hər şeydən əvvəl, strateji məqsədlərin müəyyən edilməsinə imkan verir. Perspektiv iqtisadi təhlil yaxın üç və üç ildən artıq bir dövr üçün iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə yönəldilmişdir. Perspektiv iqtisadi təhlili üç əsas qrupa ayırmaq olar:

- marketing mühitinin təhlili;
- müəssisədaxili iqtisadi vəziyyətin təhlili;
- müəssisənin xarici mühitinin təhlili.

Marketing mühitinin təhlilinə tələbin inkişaf istiqamətlərinin, istehlakçıların yeni növ məhsullara tələbatlarının yaranmasının, müəssisənin istehsal edəcəyi məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin öyrənilməsi və s. daxildir. Müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin təhlilinə isə onun istehsal-texniki bazasının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin dəyişməsinin, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, onun sosial-iqtisadi göstəricilərinin dəyişməsinin öyrənilməsi və s. daxildir. Müəssisənin xarici mühitinin təhlilinə bazar konyunkturasının, sahənin iqtisadi vəziyyətinin, yeni texnika və texnologiyaların inkişaf istiqamətlərinin və digər iqtisadi məsələlərin öyrənilməsi daxildir.

Perspektiv iqtisadi təhlildən fərqli olaraq, cari və operativ iqtisadi təhlil növləri keçmiş dövrlərdə müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin təhlilini əhatə edir. Cari iqtisadi təhlil üçün təhlil dövrü kimi ay, rüb, 6 ay, 9 ay və 1 illik hesabat dövrləri, operativ iqtisadi təhlil üçün isə növbə, sutka və dekada əsas götürülür.

Cari təhlil üçün mühasibat və statistik hesabat məlumatları əsas təşkil edir. Cari təhlilin əsas vəzifəsi müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin nəticələrinin obyektiv qiymətləndirilməsi, istehsal-daxili ehtiyatların aşkar edilməsidir. Cari iqtisadi təhlilin nəticələri strateji təhlilin aparılmasında, strateji idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində istifadə olunur. Müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyətini əks etdirən faktiki nəticələr plan göstəriciləri ilə, əvvəlki dövrün nəticələri ilə, sahənin digər müəssisələrinin iqtisadi göstəriciləri ilə müqayisə olunur.

Operativ iqtisadi təhlil zaman etibarilə istehsal ən yaxın olan təhlil növüdür. Operativ iqtisadi təhlil təsərrüfat əməliyyatları başa çatdıqdan sonra dərhal qısa zaman ərzində (növbə, sutka, dekada) yerinə yetirilən təsərrüfat əməliyyatlarının nəticələrinin təhlil edilməsidir. Operativ təhlilin əsas vəzifəsi müəyyən olunmuş normativlərdən və istehsal tapşırıqlarından təsərrüfat fəaliyyəti prosesində kənarlaşmaların aşkar edilməsi, bu kənarlaşmaların daxili və xarici səbəblərinin tez bir zamanda müəyyən edilməsi, istehsal fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasının daxili ehtiyatlarının istifadə olunması təşkil edir.

Ərazi əlamətinə görə iqtisadi təhlil iki növə ayrılır:

- müəssisədaxili təhlil;
- müəssisələrarası iqtisadi təhlil.

Müəssisədaxili təhlil zamanı bilavasitə tədqiq olunan müəssisənin və onun struktur bölmələrinin iqtisadi fəaliyyəti təhlil olunur. Müəssisələrarası iqtisadi təhlil nəticəsində müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri digər müəssisələrin iqtisadi göstəriciləri ilə müqayisə olunur. Bu zaman müqayisə oluna biləcək müəssisələrin iqtisadi göstəriciləri təhlil olunmalıdır [2].

Təhlil obyektləri əlamətindən asılı olaraq, iqtisadi təhlil aşağıdakı növlərə ayrılır:

- müəssisənin istehsal-təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin əsas göstəricilərinin kompleks təhlili;
- müəssisənin əmək resurslarından istifadənin təhlili;
- müəssisədə istehsalın təşkilati-texniki səviyyəsinin təhlili;
- müəssisənin istehsal proqramının və məhsul istehsalının təhlili;
- müəssisənin əsas fondlarından və istehsal güclərindən istifadənin təhlili;
- müəssisənin dövriyyə vəsaitlərindən istifadənin təhlili;
- məhsulun maya dəyərinin təhlili;
- mənfəət və rentabellik göstəricilərinin təhlili;
- müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili;
- müəssisənin sosial inkişafının təhlili və s.

Təhlil obyektlərinə görə təhlil növlərinin hər birinin özünəməxsus təhlil xüsusiyyətləri, məsələn, iqtisadi təhlilin məqsəd və vəzifələri, təhlil göstəriciləri və təhlil istiqamətləri mövcuddur. Göstərilən təhlil növlərinin öyrənilməsi iqtisadi təhlil fəaliyyətinin bütövlüyünü təmin edir.

İqtisadi təhlilin təsnifatlaşdırılmasının əsas əlamətlərindən biri obyektin öyrənilməsi üsulları təşkil edir. İqtisadi təhlilin öyrənilməsi üsullarından asılı olaraq iqtisadi təhlil aşağıdakı növlərə ayrılır:

- statistik müşahidə;
- sintez və təhlil;

- induktiv və deduktiv təhlil;
- analitik müqayisə;
- balans təhlili;
- riyazi iqtisadi təhlil;
- funksional dəyər təhlili və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin iqtisadi təhlil fəaliyyəti arasıkəsilməz prosesdir. O vaxtında aparılmalıdır, sistemətik xarakterli və konkret olmalıdır. Təhlil növlərindən asılı olmayaraq, hər bir iqtisadi təhlil üç mərhələdə aparılır [3]. Birinci mərhələdə müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin ilkin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. İkinci mərhələ bilavasitə iqtisadi təhlil mərhələsidir. Bu zaman müəssisənin malik olduğu texniki-iqtisadi resurslardan istifadənin səmərəlilik səviyyəsi və müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri müəyyən edilir. İqtisadi təhlilin üçüncü mərhələsində aparılmış müxtəlif analitik tədqiqatların nəticələri ümumiləşdirilir və tələb olunan idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün lazımi tövsiyələr formalaşdırılır.

Müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin idarə edilməsinin yaşxılaşdırılmasında iqtisadi təhlilin rolu əsaslandırılmış və müxtəlif əlamətlərə görə iqtisadi təhlilin növləri müəyyənləşdirilmişdir məqalədə nəzərdən keçirilən məsələlər iqtisadi təhlil fənni üzrə mühazirə mətnlərində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Любшин Н.П., Лешева В.Б., Сучков Е.А. Теория экономического анализа. Учебно-методический комплекс. Под ред. проф. Н.П.Любшина. М.: Экономист, 2014, 480 с.
2. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. Под ред. А.И.Алексеева. М.: 2011. 672 с.
3. Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. Bakı: İqtisad Universiteti, 2002. 441 s.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В УЛУЧШЕНИИ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Халилбейли А.Е.

Ключевые слова: *экономический анализ, управление, предприятие, стратегический анализ, оперативный анализ, текущий анализ*

В статье рассматриваются роль экономического анализа в улучшении управления хозяйственной деятельностью предприятия и виды экономического анализа по различным признакам их классификации. Также указываются основные этапы проведения экономического анализа на предприятии.

SUMMARY

THE ROLE OF ECONOMIC ANALYSIS IN IMPROVING THE MANAGEMENT OF ECONOMIC ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE

Khalilbeyli A.E.

Key words: *economic analysis, management, enterprise, strategic analysis, operational analysis, current analysis*

The article examines the role of economic analysis in improving the management of the economic activities of an enterprise and the types of economic analysis based on various characteristics of qualifications. Also, the main stages of economic analysis at the enterprise are indicated.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	13.04.2018
	Son variant	28.09.2018